

Donating and Exchanging Information Resources between the National Library of Iran and Libraries and Centers of Iranian Studies in Europe

Gholamreza Amirkhani¹

Abstract

Purpose: This research aimed to identify and review the priorities for formulating an exchange and donating policy for information resources between the National Library of Iran and European libraries. The resources will be compiled according to the cultural-linguistic characteristics of the destination regions and countries. The successful implementation of this project could pave the way for similar initiatives in other areas and countries.

Method: The current research, which values the expertise and insights of its participants, is classified as descriptive-survey research due to its nature and process. The statistical population has been selected from the following three groups: faculty members of the National Library of Iran, cultural consultants of the I.R. of Iran in European countries, and librarians working in donation and exchange units. Their role in shaping the future of cultural exchange is not just invaluable but crucial to the success of this project.

Findings: In the first part, the background and importance of resource exchange from the middle of the 20th century and from the point of view of policymakers and important Western libraries were examined. From the point of view of the contributors, national libraries should be the first destination of selected resources. According to him, there is no significant difference between different countries and regions of the European continent in terms of interest in Iranian publications, and sending sources to them is equally important. According to experts, historical sources of Iran and illustrated books containing images of Iran are the first and second priority. Among the historical sources, the works related to the history of contemporary Iran, which refers to the period from the 20th century to the present, the history of ancient Iran, and the attractions and sights of Iran have been the most important. In Persian language and literature, the works related to the contemporary literature of Iran are the priority, followed by the classical texts of Persian literature and the texts of Persian language education. Also, from most respondents' point of view, contemporary Iran is the priority in all three mentioned areas.

Conclusion: The research concludes that the exchange and donation of resources between the National Library of Iran and European libraries is not just an opportunity but a significant one. It's a chance to introduce Iran's rich culture and history to a broader audience. By strategically selecting resources that align with the formal priorities and subjects related to Iran's culture and civilization, the efficiency of this exchange can be significantly improved, inspiring similar initiatives in other areas and countries.

Keywords

Donation, Exchange, Information Resources, National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran, National Libraries, Cultural Diplomacy

Citation: Amirkhani, Gh. (2024). Donating and Exchanging Information Resources between the National Library of Iran and Libraries and Centers of Iranian Studies in Europe. *Librarianship and Information Organization Studies*, 35(3): 77-102.

Doi: 10.30484/NASTINFO.2024.3504.2249

Article Type: Research Article

Article history:

Received: 7 Feb. 2024

Accepted: 12 June 2024

1. Assistant Professor, History of Islamic Iran, National Library and Archives of I.R. of Iran, Tehran, Iran
amirkhani@nlai.ir

Publisher: National Library and Archives of I.R. of Iran
© The Author.

اهداء و تبادل منابع اطلاعاتی بین کتابخانه ملی ایران و کتابخانه‌ها و

مراکز ایران‌شناسی در اروپا

غلامرضا امیرخانی¹

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی الزامات و اولویت‌ها در تهیه منابعی که می‌تواند بین کتابخانه ملی ایران و کتابخانه‌ها و مراکز ایران‌شناسی در قاره اروپا مبادله و اهداء شود، انجام شد. نتایج آن را می‌توان در تدوین خط‌مشی مبادله و اهدای مجموعه منابع اطلاعاتی (اعم از کتاب، نشریه و نظایر آن) به کار برد. منابع تهیه‌شده با توجه به ویژگی‌های فرهنگی - زبانی مناطق و کشورهای هدف تدوین شده و منطبق با سیاست‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران باشد.

روش: پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و با روش پیمایشی انجام شد. جامعه پژوهش مشارکت‌کنندگان از بین سه گروه مطلع شامل اعضای هیئت‌علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و کتابداران شاغل در واحدهای اهداء و مبادله سازمان اسناد و کتابخانه ملی انتخاب شدند. داده‌ها با ابزار پرسشنامه گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: براساس پیمایش انجام‌شده، مشخص شد که کتابخانه‌های ملی باید مقصد اول منابع ارسالی برگزیده باشند. از دید پاسخ‌دهندگان، بین کشورها و مناطق مختلف قاره اروپا از لحاظ علاقه‌مندی به انتشارات ایرانی، تفاوت معناداری وجود ندارد و ارسال منابع برای آن‌ها از اهمیت یکسان برخوردار است. همچنین منابع تاریخی ایران و کتاب‌های مصور حاوی تصاویری از کشور ایران، در اولویت اول و دوم قرار دارد. در بین منابع تاریخی نیز، آثار مرتبط با تاریخ ایران معاصر و تاریخ ایران قدیم و پس‌از آن جذابیت‌ها و دیدنی‌های سرزمین ایران از بیشترین اهمیت برخوردار بوده است. در حوزه زبان و ادب فارسی، آثار مرتبط به ادبیات معاصر ایران در اولویت نخست بوده و با فاصله کمی از آن، متون کلاسیک ادبیات فارسی و پس‌از آن، متون آموزش زبان فارسی قرار دارد. همچنین از دید اکثر پاسخ‌دهندگان، در هر سه حوزه ذکرشده، موضوع ایران معاصر در اولویت نخست واقع شده است.

نتیجه‌گیری: اهداء و مبادله منابع بین کتابخانه ملی ایران و کتابخانه‌های اروپایی فرصت مناسبی برای معرفی فرهنگ و تاریخ کشور ایران به خوانندگان و مراجعان کتابخانه‌هاست. انتخاب مناسب منابع مرتبط با فرهنگ و تمدن ایران‌زمین، منطبق بر اولویت‌های موضوعی و شکلی، می‌تواند بازدهی این امر را ارتقا بخشد.

۱. استادیار، تاریخ ایران اسلامی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ا، تهران، ایران
amirkhani@nlai.ir

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی موظف خاتمه‌یافته در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با عنوان «بررسی وضعیت و ارائه راهکار مطلوب اهداء و تبادل منابع اطلاعاتی بین سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کتابخانه‌ها و مراکز ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در اروپا» مصوب اسلام‌شناسی در اروپا» است. ۱۳۹۹/۱۲/۱۹

فصلنامه مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۳۵ (۳)، پاییز ۱۴۰۳

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۳

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
© نویسنده

کلیدواژه‌ها

اهداء، مبادله، منابع اطلاعاتی، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه‌های ملی، دیپلماسی فرهنگی

استناد: امیرخانی، غلامرضا (۱۴۰۳). اهداء و تبادل منابع اطلاعاتی بین کتابخانه ملی ایران و کتابخانه‌ها و مراکز

ایران‌شناسی در اروپا. *مطالعات کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۳۵ (۳): ۲۷-۱۰۲.

Doi: 10.30484/NASTINFO.2024.3504.2249

مقدمه

از جمله وظایف کتابخانه‌های بزرگ و ملی در اکثر کشورها، مبادله و اهدای منابع است که هم در داخل آن کشور و هم در قالب مبادلات با سایر کشورها صورت می‌پذیرد. در مورد اهداء و مبادله منابع با سایر کشورها، شناساندن فرهنگ و تاریخ و آداب و رسوم هر سرزمین، هدف اصلی است. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، علاوه بر فعالیت گسترده در اهداء و مبادله منابع (خصوصاً کتاب) با مراکز و کتابخانه‌های داخل کشور، با مراکز و کتابخانه‌های خارج در چهارچوب همکاری‌های دو یا چندجانبه به ارسال و مبادله منابع پرداخته است؛ اما در سال‌های اخیر ارتباط مراکز و مؤسسات فرهنگی ایران با کتابخانه‌های مهم و مؤسسات شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی در قاره اروپا کم‌رنگ شده است. این امر موجب شده در اکثر این مراکز، آثار جدید و معتبر ایران‌شناسی (خصوصاً با رویکرد منصفانه به انقلاب اسلامی) و در عرصه اسلام‌شناسی (با رویکرد مذهب تشیع) وجود نداشته و یا ناکافی باشد. در مقابل، آثار جهت‌دار و مغرضانه با رویکردهای ضد نظام و ضد تشیع (خصوصاً با گرایش‌های وهابی و سلفی) در دسترس پژوهشگران و خوانندگان قرار گیرد. ضمن آن‌که در حوزه ایران‌شناسی، اغلب کتاب‌های مرتبط با ایران در کتابخانه‌های مهم یا قدیمی است و قبل از انقلاب اسلامی در ایران چاپ شده و یا کتاب‌های جدیدتری است که بیشتر در خارج از ایران و برخی توسط افراد و

مؤسسات معاند نظام منتشر شده است.^۱

در پژوهش حاضر با بررسی تاریخیچه و کارهای صورت گرفته در این زمینه و با تحلیل نظرات کارشناسان، راهکارها و پیشنهادهایی ارائه خواهد شد که دربرگیرنده ویژگی‌ها و اولویت‌های موضوعی منابعی باشد که برای مبادله و اهداء با سایر کشورها باید مدنظر قرار گیرد. در ادامه برای تبیین موضوع، ادبیات و پیشینه پژوهش بیان می‌شود.

ادبیات پژوهش

کتابخانه‌ها از دیرباز در ارتباطات و فعالیت‌های فرهنگی بین مردمان و سرزمین‌ها ایفای نقش کرده‌اند؛ اما ارتباط منظم و مبتنی بر اهداف تعیین شده توسط سازمان‌های بالادستی، از اواسط قرن بیستم رونق گرفته است.

ارتباطات فرهنگی و نقش آن در روابط بین الملل: از روابط فرهنگی باید به عنوان عامل اساسی در کیفیت و چگونگی ارتباط بین دولت‌ها و ملت‌ها یاد کرد. پیدایش این نوع از رابطه به دلیل عوامل مختلف، نظیر هم‌جواری کشورها، رفت و آمد میان مردم، حضور اقوام مهاجر و اقلیت‌ها در جوامع گوناگون (خصوصاً جوامع مهاجرپذیر)، نیازهای پژوهشی رخ می‌دهد.

بسان انواع گوناگون ارتباطات، در مقوله ارتباط میان فرهنگی نیز رابطه‌ای که برقرار می‌شود، باید مؤثر و کارا باشد. چراکه هرگونه ارتباط میان فرهنگی بر این اصل استوار است که مبدأ ارسال کننده باید واجد توانایی‌هایی باشد که کاربرد انواع و روش‌های گوناگون مهارت‌ها را برای وی میسر سازد. مهارت‌هایی که در نهایت منجر به اطلاع‌رسانی مفاهیم و موضوعات مدنظر ارسال کننده به صورت دقیق، واضح و بدون موانع کاهنده کیفیت خواهد شد. ایجاد ارتباطی با ویژگی‌های فوق، می‌تواند به پیدایش رابطه‌ای پایدار و سازنده کمک کرده و زمینه‌های مساعدی برای درک و فهم متقابل را پدید آورد. مسئله مهم در چگونگی و کارآمدی این نوع از رابطه‌ها، علاوه بر شناخت دقیق طرف مقابل، آگاهی از این واقعیت است که «خود

۱. فهرستی از این گونه آثار در منبع زیر آورده شده است: معین‌الدین محرابی (۱۳۷۴). معرفی کتاب: کتابشناسی کتاب‌های فارسی منتشره در خارج کشور. کلن: نشر رویش.

ما معمولاً درون هویت‌های فرهنگی تعریف می‌شویم که آن هویت‌ها به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر تعاملات ما تأثیرگذار خواهد بود و به عبارت دیگر، این هویت‌های فرهنگی ناخواسته وارد روابط بین فرهنگی ما می‌شود» (Martin & Nakayama, 2002, 6). با توجه به نکات فوق توصیه می‌شود در هرگونه ارتباط فرهنگی با دیگر فرهنگ‌ها و کشورها باید عوامل زیر را از ابتدا تبیین و مشخص ساخت: «روش کار و تعامل در جهان، موقعیت ما در جهان، نحوه فعالیت در جهان به گونه‌ای مؤثر و مناسب و نحوه ارزیابی آنچه را که در جهان می‌گذرد» (Hall, 2002, 73).

دیپلماسی فرهنگی: دیپلماسی فرهنگی همواره می‌تواند از تمام جوانب فرهنگی و اجتماعی یک ملت بهره‌برداری نموده و بستر تبادل را مهیا سازد. از نظر والر^۱ (۲۰۰۹)، زمینه‌های زیر هر کدام می‌تواند بستری برای دیپلماسی فرهنگی بین ملت‌ها باشد:

- عرصه‌های مختلف هنری، مانند سینما، موسیقی، نگارگری، هنرهای تجسمی و نظایر آن؛ برپایی نمایشگاه‌ها و جشنواره‌هایی که قابلیت عرضه موضوعات متنوع فرهنگی را دارند، نظیر: هفته‌های فرهنگی کشورهای مختلف؛
- بسترهای آموزشی مانند دانشگاه‌ها و برنامه‌های آموزش زبان در خارج از کشور؛
- مبادلات علمی، هنری، آموزشی و غیره؛
- اطلاع‌رسانی اخبار و رویدادهای فرهنگی؛
- اعطای هدایایی نظیر صنایع دستی و نمادهای فرهنگی به دیگر کشورها که نمادی از احترام متقابل است؛
- ترویج دیپلماسی مذهبی، از جمله گفتگوی بین ادیان و مذاهب؛
- ترویج و تبیین اندیشه‌ها و خط‌مشی‌های اجتماعی؛
- ایجاد کتابخانه در خارج از کشور با تأکید بر ارائه و ترجمه متون ادبی محبوب و ملی برای مردم سایر کشورها.

1. Waller

کارکردهای کتابخانه در فضای تعامل فرهنگی: متعاقب بیانیه جهانی تنوع فرهنگی که یونسکو در سال ۲۰۰۱ منتشر ساخت، ایفلا نیز بیانیه‌ای با عنوان کتابخانه چند فرهنگی^۱ انتشار داد که هدف اصلی آن مقابله با تهدیدهای ناشی از غلبه فرهنگ‌های مسلط بر سایر فرهنگ‌ها و خرده‌فرهنگ‌ها و تقویت ارتباطات میان فرهنگی بود. بر این اساس کتابخانه می‌تواند عهده‌دار نقش‌ها و مسئولیت‌های زیر باشد:

- کتابخانه به‌عنوان مکانی برای یادگیری و آموزش؛
- کتابخانه در جایگاه مرکز فرهنگی؛
- کتابخانه به‌عنوان مکانی برای دیدارها و ملاقات‌ها؛
- کتابخانه در مقام حامی یکپارچگی و همبستگی (Waller, 2009)

در پرتو هر چهار نقش فوق، کتابخانه‌ها می‌توانند فرهنگ‌های کشورهای و سرزمین‌های مختلف را به مراجعان و کاربران خود عرضه و معرفی کنند. بدیهی است زمانی این عملکرد را می‌توان از هر کتابخانه‌ای توقع داشت که منابع اطلاعاتی صحیح و دقیق در اختیار کتابداران بوده و ایشان بدون اعمال سلیقه و سانسورهای احتمالی آن‌ها را در اختیار علاقه‌مندان و پژوهشگران قرار دهند.

مراجعاتی که به‌صورت بالقوه می‌توانند مخاطب مجموعه‌های یادشده باشند را به دودسته اصلی می‌توان تقسیم‌بندی کرد: نخست افراد بومی آن سرزمین و منطقه که به دلایل گوناگونی، نظیر پژوهش‌های دانشگاهی، مسائل کاری، جنبه‌های اقتصادی، گردشگری و توریسم، علایق شخصی و جز آن به اطلاعات نیاز دارند و دیگر اقلیت‌های مهاجری که به دنبال منابعی راجع به سرزمین آبا و اجدادی خود هستند.

مبادله منابع بین کتابخانه‌ها: در فرهنگ غربی خصوصاً فرهنگ آنگلوساکسون، سنت نوشتاری برای تعاملات فرهنگی رواج بیشتری دارد. «این ویژگی در اغلب مناطق قاره اروپا در سرزمین‌هایی مانند حوزه مدیترانه یا خاورمیانه کمی متفاوت است. در این مناطق معمولاً سنت شفاهی و روابط بین افراد از رواج و کاربرد بیشتری برخوردار است. می‌توان از این

1. The IFLA Multicultural Library Manifesto

ضرب‌المثل ترکی یادکرد که یک فنجان قهوه به اندازهٔ چهل سال دوستی ارزش دارد»
(Reynolds, 2004, 69).

رواج فرهنگ نوشتاری در بین کشورهای غربی، احتمالاً از عوامل اصلی توجه سیاست‌گذاران و متصدیان غربی به کاربرد منابع مکتوب و جایگاه مهم کتابخانه‌ها در پیشبرد اهدافشان در حوزهٔ دیپلماسی فرهنگی بوده است. بررسی نمونه‌های مختلف در کشورهای مختلف جهان، از آمریکای لاتین گرفته تا خاورمیانه و شرق و غرب آفریقا و حتی سرزمین‌های اروپایی، به وضوح شیوه‌های نفوذ در این جوامع به دست کارگزاران فرهنگی ایالات متحده و دیگر دولت‌های عمده غربی، نظیر فرانسه و انگلستان را از نیمهٔ نخست قرن بیستم میلادی نشان می‌دهد. اصولاً باید به این قاعده کلی توجه داشت که «هرگونه کمک به کشورهای خارجی، حتی در موارد انسان دوستانه، ماهیتی سیاسی دارد» (آرنت^۱، ۲۰۱۷/۱۳۹۹، ۲۳). نگاهی اجمالی به کارکرد و تشکیلات مجموعه‌های فرهنگی وابسته به این دولت‌ها در کشورهای هدف این واقعیت را آشکار می‌سازد که بخشی به‌عنوان کتابخانه، جزء لاینفک آن‌ها بوده است. آژانس اطلاعات ایالات متحده، شورای فرهنگی بریتانیا، موسسهٔ گوته و نظائر آن در مناطق مختلف جهان، عموماً از کتابخانه‌ای منطبق بر نیازهای آموزشی - فرهنگی خود سود می‌برند. بر همین اساس و با عنایت به جایگاه منحصربه‌فرد زبان و ادبیات در معرفی فرهنگ‌های گوناگون، معمولاً آثار ادبی هر کشور و زبان در این گونه از کتابخانه‌ها بیشتر به چشم می‌خورد (Maack, 2001). در سایر مناطق هم برنامه‌های مشابهی می‌توان یافت. از جمله «در کشور ژاپن که از سال‌ها پیش مجموعه‌ای از آثار و متون معرفی‌کننده فرهنگ و ادبیات ژاپنی به زبان انگلیسی ترجمه شده و به کتابخانه‌های مختلف در سراسر جهان ارسال می‌شود» (گواهی، ۱۳۹۹، ۱۴۱).

از طرف دیگر، تبادل منابع بین کتابخانه‌های مختلف از جمله روش‌های تکمیل و ارتقای مجموعه‌های کتابخانه‌ای است. مطابق تعریف به‌عمل آمده در دایره‌المعارف کتابداری و علم اطلاعات^۲، بخش مهمی از منابع مورد مبادله را عناوینی تشکیل می‌دهد که معمولاً قابل

1. Arendt
2. Encyclopedia of Library and Information science

خریداری از بازار و ناشران نیست. منابعی نظیر گزارش‌های دولتی و رسمی، پایان‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها، نشریات و تکنگاشت‌های دانشگاهی، دستورالعمل‌نامه‌ها، انتشارات کتابخانه‌ها، انتشارات انجمن‌ها و نظایر آن. البته در کنار همه این موارد، باید به منابع تکراری اشاره کرد که مورد نیاز کتابخانه نیست.

برای مبادله منابع بین کشورهای مختلف، دو روش اصلی معمول و مرسوم است: نخست مبادله مستقیم و دیگر مبادله غیرمستقیم. در روش اول، هر کتابخانه با کتابخانه‌های دیگر در سایر کشورها تماس برقرار کرده و به تبادل منابع می‌پردازد. در روش غیرمستقیم، فرایند تبادل منابع از طریق یک دفتر مرکزی صورت می‌گیرد که متکفل مراحل انجام کار از جمله حمل و نقل منابع بوده و مطابق تفاهم‌نامه‌های موجود فعالیت می‌کند. این گونه از دفاتر می‌تواند به سازمان‌های مادر هر کتابخانه یا مؤسساتی نظیر وزارت فرهنگ و نظایر آن وابسته باشد.

بر کتابداران و مدیران باتجربه در کتابخانه‌ها پوشیده نیست که منابع اهدایی به کتابخانه‌ها به معنی واقعی کلمه، رایگان محسوب نمی‌شود و باید زمان، کار تخصصی و هزینه‌هایی که برای مدیریت، فهرست‌نویسی، نگهداری و سایر هزینه‌های پنهانی که اجباراً بر کتابخانه تحمیل می‌شود را در نظر داشت. «در مراحل عملی فرایند مبادله و اهداء می‌توان به مواردی نظیر شناسایی منابع با قابلیت مبادله، تهیه فهرست‌های لازم، مکاتبه با کتابخانه‌ها و مؤسسات طرف قرارداد و ارسال و تحویل منابع اشاره کرد که همگی مستلزم صرف وقت و هزینه است» (DePew, 1973, 15).

نکته مهم دیگری که نباید در اهدای منابع از آن غفلت کرد، نیاز طرف مقابل یا همان اهداء گیرنده است. بدیهی است هر کتابخانه برای خود دارای خط‌مشی است و «خصوصاً کتابخانه‌هایی که به دلایل مختلف، مجموعه‌های زیادی از منابع اهدایی را دریافت می‌کنند، مجبورند محدودیت‌هایی را در دریافت منابع اهدایی اعمال کنند» (Holder, 2013, 75).

بخش عمده‌ای از تعاریف و مباحث مطرح‌شده در متون علم کتابداری و اطلاع‌رسانی راجع به موضوع مبادله، معطوف به تبادل انتشارات کتابخانه‌ها یا سازمان‌های مادر آن‌ها با یکدیگر است. در این گونه تعاریف، علاوه بر کتابخانه‌ها، از انجمن‌ها و مجامع پژوهشی، گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی، به عنوان شرکای بالقوه برای تبادل منابع یاد

می‌شود. در این نوع از همکاری‌ها تأکید می‌شود که «هرگونه تبادل، در چارچوب اولویت‌های کتابخانه صورت پذیرد. در مجموع نیز، مبادله منابع به دلیل مزایایی چون: هزینه - سودمندی، فعالیت فرهنگی دوسویه و کمک به دیگر کتابخانه‌ها؛ توصیه شده است» (جانسون، ۱۳۸۹/۲۰۰۹، ۱۶۴).

تاریخچه تبادل کتاب بین کشورهای مختلف: در برخی متون به مواردی از مبادله کتاب بین کتابخانه‌های اروپایی از اواخر قرن هفدهم میلادی به بعد اشاره شده است. «از جمله در سال ۱۶۹۴ که کتابخانه پادشاه^۱ در پاریس به تبادل کتاب با چند کتابخانه اروپایی و غیراروپایی پرداخت و این برنامه به مدت چهار سال ادامه یافت. به نحوی که در سال ۱۶۹۷، تعداد ۱۴۹ جلد کتاب به زبان چینی به کتابخانه رسید» (Depaw, 1973, 14; Einhorn, 1972, 282). در کتابخانه کنگره آمریکا که بزرگ‌ترین کتابخانه جهان محسوب می‌شود، بخشی با عنوان مبادله و اهدا فعالیت می‌کند.^۲ این بخش مسئول دریافت مواد کتابخانه‌ای است که از طریق اهدا، مبادله و انتقال به دست آمده است. قبل از ایجاد بخش فوق در سال ۱۹۴۳، وظایف آن در واحدهایی نظیر بخش سفارش‌ها انجام می‌شد. در سال ۱۹۹۷، بخش تبادل و هدایا، زیرمجموعه مدیریت فراهم‌آوری کتابخانه قرار گرفت و نهایتاً در سال ۲۰۰۴ به اداره کل دسترسی و کتابشناسی پیوست.

از دیگر مراکز شناخته شده در ایالات متحده باید به مرکز تبادل نشریات و کتاب اشاره کرد که اختصاراً یو. اس. بی. ای.^۳ نامیده می‌شود. این مرکز که پس از جنگ جهانی دوم و در سال ۱۹۴۸ در شهر کلیولند^۴ ایالت اوهایو تأسیس شد، در واقع جانشین مرکز آمریکایی کتاب برای کتابخانه‌های ویران شده^۵ بود. مرکز پیشین که بین سال‌های ۱۹۴۴ تا ۱۹۴۸ فعالیت می‌کرد، برنامه‌ای برای اهدای کتاب، نشریه و سایر مواد کتابخانه‌ای به کتابخانه‌های سراسر

۱. بعد از انقلاب کبیر فرانسه و در سال ۱۷۹۵، این کتابخانه به کتابخانه ملی *Bibliothèque Nationale* تغییر نام داد.

2. Exchange and Gift Division
3. United States Book Exchange (USBE)
4. Cleveland
5. American Book Center for War Devastated Libraries

جهان داشت که در طول جنگ جهانی دوم، متحمل خسارت‌های شدید شده بودند. مطابق گزارش‌های موجود، در طول این مدت، بیش از سه میلیون و ششصد هزار جلد انواع مختلف منابع کتابخانه‌ای عمدتاً به اروپا و برخی کشورهای آسیایی نظیر فیلیپین، ارسال شد (1953 American Book Center for War Devastated Libraries). مرکز تبادل نشریات و کتاب که تا امروز فعالیت دارد، با حضور نمایندگانی از انجمن‌های علمی و کتابخانه‌ای، کتابخانه کنگره و موسسه اسمیتسونیان^۱ اداره می‌شود. کتابخانه‌هایی که در این برنامه عضو هستند، حق اشتراکی سالانه پرداخته و در عوض می‌توانند از فهرست سالانه‌ای که توسط مرکز منتشر می‌شود، اطلاع یافته و نیازهای خود را برطرف کنند. این مرکز علاوه بر تبدلی که اغلب بین کتابخانه‌های داخل آمریکا صورت می‌پذیرد، برنامه اهدای منابع به سایر کشورها را هم اجرا می‌کند که البته هزینه حمل و نقل بر عهده کتابخانه درخواست‌کننده است. با توجه به اهداف و زمینه‌های شکل‌گیری این مرکز، بیشترین تمرکز بر مبادله انتشارات دولتی بوده است. به‌ویژه آن‌که این دسته از منابع، اغلب از روش‌های معمول قابل تهیه یا خریداری نیست.

اهداء و تبادل کتاب در راستای اهداف فرهنگی: از جمله نمونه‌های برجسته‌ای که در قرن بیستم از کتاب به‌عنوان ابزاری برای نیل به مقاصد فرهنگی استفاده شده است، باید به فعالیت‌های دولت ایالات متحده در دوران پس از جنگ جهانی دوم اشاره کرد. اسناد موجود حکایت از آن دارد که مقابله با ظهور تفکرات کمونیستی و فعالیت‌های کشورهای بلوک شرق، محور اصلی فعالیت‌های مرکز تبادل کتاب ایالات متحده در کشورهای مختلف، از جمله در قاره آفریقا و حتی در کشوری اروپایی مانند فرانسه، در طول دوران موسوم به جنگ سرد بوده است. چراکه در فرانسه جریان غالب روشنفکری تمایلات سوسیالیستی و چپ‌گرایانه داشت و به همین سبب، تلاش متصدیان مجموعه فوق بر آن بوده تا به خوانندگان و مراجعان کتابخانه‌های تحت پوشش خود بقبولانند که جریان آزاد اطلاعات صرفاً در کشورهای نظیر آمریکا وجود دارد و بر این مبنا با پروپاگاندا کشورهای بلوک شرق مقابله کنند.

۱. مجموعه‌ای از موزه‌ها و مراکز علمی - آموزشی که در سال ۱۸۴۶ در واشنگتن تأسیس شد.

«بهبود راهکارهای اطلاع‌رسانی ایالات‌متحده در سراسر جهان» از جمله شعارهای اصلی آیزنهاور در زمان انتخابات ریاست جمهوری بود و وقتی که او فاتح انتخابات شد، کمیته‌ای را به نام کمیته جکسون^۱ تشکیل داد و متعاقب آن، سازمان اطلاع‌رسانی ایالات‌متحده را تأسیس کرد و بودجه قابل توجهی را برای کارهای دیپلماسی فرهنگی اختصاص داد. «این سازمان تلاش فراوانی کرد تا از روش‌های مختلف، از جمله: اعزام گروه‌های موسیقی، برپایی نمایشگاه عکس، نمایش فیلم و نهایتاً تأسیس کتابخانه در کشورهای هدف یا اهدای کتاب به کتابخانه‌های این کشورها؛ چهره دولت متبوع خود را نزد جهانیان بهبود بخشد» (Perry, 1994, 264) فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در اواخر دهه هشتاد میلادی از دیگر مقاطع تاریخی بود که سیاستمداران ایالات‌متحده در راستای اهداف فرهنگی خود به تبادل کتاب و راه‌اندازی اتاق‌ها و بخش‌های مربوط در کتابخانه‌های کشورهای تازه تأسیس و همچنین کشورهای بلوک شرق در اروپا پرداختند.

ماک^۲، استاد دانشگاه کالیفرنیا از جمله پژوهشگرانی است که پژوهش‌هایی درباره تبادل کتاب و نقش فرهنگی آن در قرن بیستم انجام داده است. ماک (۲۰۰۱) در مقاله «کتاب‌ها و کتابخانه‌ها به‌مثابه ابزاری برای دیپلماسی فرهنگی در آفریقای فرانسوی‌زبان در دوره جنگ سرد»^۳ به اهداف و نتایج ارسال کتاب‌ها و نشریات آمریکایی به کشور فرانسه پرداخته است. وی خاطر نشان می‌کند که تعداد زیادی از کتاب‌های آمریکایی برای اولین بار توسط سرویس جنگ کتابخانه انجمن کتابخانه‌های آمریکا به فرانسه وارد شد که هدف آن تهیه مواد خواندنی برای سربازان ایالات‌متحده در طول جنگ جهانی اول بود. در سال ۱۹۱۹ هنگامی که انجمن کتابخانه‌های آمریکا پیشنهاد داد کتابخانه ۲۵۰۰۰ جلدی خود را در پاریس راه‌اندازی کند، به شرط آن‌که بتوان بودجه‌ای برای حمایت از آن جمع‌آوری کرد، کمک‌کنندگان فرانسوی و آمریکایی با اشتیاق به درخواست پاسخ دادند. کتابخانه آمریکایی در پاریس که در سال ۱۹۲۰ تحت نظر شورایی متشکل از اتباع آمریکا و فرانسه تأسیس شده بود، به‌زودی به مرکز مراجعه

1. Jackson Committee
2. Maack
3. Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War

برای دانشجویان، روزنامه‌نگاران و دانشمندان فرانسوی و همچنین جامعه مهاجران آمریکایی که شامل نویسندگانی مانند استاین^۱ و وارتون^۲ بود، مبدل گشت. با وجود سختی‌های فراوان، این کتابخانه توانست در دوران اشغال آلمان باز بماند^۳ و پس از آزادی، بار دیگر به یک مرکز ادبی فعال تبدیل شد.

در دوران پس از جنگ، طبیعی بود که علاقه فرانسوی‌ها به ایالات متحده رو به افزایش باشد و در نتیجه خوانندگان جدیدی پیدا شدند که به دنبال یافتن آثاری در زمینه علم و فناوری و همچنین ادبیات و فرهنگ آمریکایی بودند. برای پاسخگویی به این نیازها، مجموعه‌های غیرداستانی^۴ کتابخانه از طریق مشارکت با دولت ایالات متحده، ابتدا با اداره همکاری اروپا و پس از سال ۱۹۵۳ با آژانس اطلاعات ایالات متحده، بسیار گسترش یافت. علاوه بر این، آژانس اطلاعات ایالات متحده، کتابخانه خود را در پاریس راه‌اندازی کرد، به کتابخانه‌های شعبه در استان‌ها یارانه پرداخت، برنامه ترجمه کتاب را تأسیس کرد و کتاب‌های متعددی را به افراد و مؤسسات هدیه داد.

بررسی ماک دربرگیرنده تحلیلی از نقش در حال تغییر کتاب‌های آمریکایی در فرانسه از دهه ۱۹۲۰ تا ۱۹۶۰ است، یعنی زمانی که کاهش بودجه گسترده در کتابخانه آژانس اطلاعات ایالات متحده، باعث کاهش فعالیت‌ها و تعطیلی اکثر شعبه‌های ایجادشده در خارج از پاریس شد. در دوران اوج جنگ سرد، زمانی که احساسات ضدآمریکایی روشنفکران پاریسی رو به افزایش بود، دانشجویان و اساتید فرانسوی هم وجود داشتند که تحت تأثیر تبلیغات و برنامه‌های فرهنگی پیش گفته، به ایالات متحده علاقه پیدا کرده بودند. اگرچه در پژوهش خانم ماک، برنامه‌های مرتبط با کتاب هر سه کشور بریتانیا، فرانسه و آمریکا در سراسر این منطقه از قاره آفریقا مورد تجزیه و تحلیل و مقایسه قرار گرفته، اما توجه ویژه به سنگال و پایتخت آن، شهر داکار، است که پیش‌تر به عنوان پایتختی فدرال برای کل آفریقای غربی فرانسه زبان به

1. Stein

2. Wharton

۳. خانم جنت اسکسلین چارلز بر مبنای یک ماجرای واقعی، داستانی با عنوان کتابخانه پاریس نوشته که در همین کتابخانه و در ایام جنگ جهانی دوم رخ داده است.

4. non fiction

شمار می‌رفت.

نخستین برنامه آمریکایی مرتبط با کتاب در منطقه، کتابخانه آژانس اطلاعات ایالات متحده^۱ بود که در سال ۱۹۵۸ در داکار راه‌اندازی شد. از آنجا که هدف آن بر ایجاد تفاهم و حمایت از مواضع ایالات متحده در مورد مسائل بین‌المللی متمرکز بود، نیمی از کتاب‌های موجود در کتابخانه را، ترجمه فرانسوی از آثار نویسندگان آمریکایی در بر می‌گرفت. در مدت نسبتاً کوتاهی یعنی تا پایان سال ۱۹۶۴ میلادی، تعداد کتابخانه‌های آمریکایی در قاره آفریقا به بیش از پنجاه باب رسید (Maack, 2001).

کتابخانه مرکز فرهنگی فرانسه که یک سال بعد تأسیس شد، هدف متفاوتی داشت و آن، تشویق نویسندگان آفریقایی بود که به زبان فرانسوی می‌نوشتند. اقدامی که موجب تقویت مقوله تبادل فرهنگی می‌شد. از آنجا که کل مجموعه کتابخانه به زبان فرانسه بود، این کتابخانه تعداد زیادی از دانشجویان و خوانندگان عمومی را به خود جذب کرد و به این ترتیب تا حدودی شکاف ایجاد شده، به دلیل نبود کتابخانه عمومی مناسب در سطح شهر، پر شد. در سال ۱۹۶۵، شورای بریتانیا نیز یک کتابخانه در داکار راه‌اندازی کرد تا از برنامه آموزش زبان انگلیسی خود پشتیبانی کند. تلاش‌های شورای بریتانیا در آفریقای فرانسوی‌زبان، اگرچه بیشتر به خاطر کارش در غنا و نیجریه شناخته شده است، رویکرد سومی را برای استفاده از کتاب در دیپلماسی فرهنگی ارائه می‌دهد. این مطالعه به بررسی برنامه‌های اهدای کتاب و ترجمه و همچنین کتابخانه‌ها می‌پردازد و بر اساس منابع اولیه جمع‌آوری شده در طول سفرهای تحقیقاتی به آفریقا و فرانسه است (همان، ۵۹).

ارزیابی فرایند تبادل منابع بین کتابخانه‌ها: به‌رغم آگاهی کارکنان مختلفی که در فرایند تبادل منابع با دیگر کشورها دخالت دارند، نظیر وابسته‌ها و رایزنان فرهنگی، کتابداران، کارکنان اداری و نظایر آن؛ لزوماً نگاه ایشان به کارکرد و خروجی منابع موجود در کتابخانه یکسان نیست. این ویژگی از ماهیت خود کتابخانه به‌صورت عام منتج می‌شود. از سوی دیگر، سازمان‌های فرهنگی میل به بیشینه‌سازی دارند و لزوماً فعالیت‌های ایشان به هدفی ملموس و

1. USIA

قابل اندازه‌گیری منتهی نمی‌شود، بنابراین در رابطه با فرایند تبادل منابع نیز باید توجه داشت که تأثیر منابع اهدایی بر جامعه مخاطب در کشورهای مقصد، عملاً قابل اندازه‌گیری دقیق نیست و به همین دلیل در پژوهش ما، بر تعیین و بررسی اهداف ایدئولوژیک و شعارها و دلایلی تمرکز شده است که برای توجیه سرمایه‌گذاری در داخل و خارج از کشور ارسال‌کننده منابع، مورد استفاده قرار گرفته است (همان، ۶۰). میلر^۱ مدیر پیشین مرکز بین‌المللی تبادل کتابخانه‌ای^۲ در شهر کانزاس سیتی ایالت میسوری، نیز بر اهمیت راهبردی مبادله منابع بین کتابخانه‌های آمریکایی و کتابخانه‌های خارج از ایالات متحده تأکید دارد. وی معتقد است وجود مشکلات ارزی پیش روی کتابخانه‌های خارج از آمریکا برای تهیه منابع منتشره در این کشور، می‌تواند به‌عنوان عاملی مؤثر در تقویت راهبردهای کلان سیاست خارجی دولت آمریکا در راستای اشاعه و در دسترس قرار دادن مطالب و متون ادبی آمریکایی، در نظر گرفته شود (Miller, 1987). این دیدگاه با انتقاد مواجه شده است. ماک در پژوهش خود ضمن ارائه مستندات از برنامه‌های مشابه، پاره‌ای از اظهارنظرها را ذکر می‌کند که از نیات و اهداف کارگزاران فرهنگی در فرایند اهداء و تبادل کتاب حکایت دارد. بازنیکات^۳ از کارکنان شورای فرهنگی بریتانیا می‌گوید: کتابخانه شورای فرهنگی بریتانیا امتیاز و فرصتی نیست که به مردم دیگر کشورها هدیه شده باشد، بلکه ابزاری است فریبنده برای اینکه آن‌ها این کتاب‌ها را بخوانند و درباره انگلیسی‌زبانان بیشتر بیاموزند. علاوه بر انتقادهای کشورهای هدف، در ایالات متحده نیز صاحب‌نظران نگاه‌های غیر همدلانه به این برنامه‌ها داشتند. از جمله تاج^۴ وابسته فرهنگی پیشین ایالات متحده در چند کشور، مدیران برنامه را متهم به تحمیل نگرش به‌زعم او «تونلی» و نگاه ایدئولوژیک تک‌بعدی کرد (Maack, 2001).

کتابخانه‌ها و تنوع فرهنگی - زبانی: همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، معرفی فرهنگ‌ها و زبان‌ها و ادبیات در کشورهای هدف، از جمله اهداف اساسی است که در کتابخانه‌ها قابل برنامه‌ریزی و

-
1. Miller
 2. International Library Exchange Center
 3. Barnicot
 4. Tuch

اجراست. در چشم‌انداز کلی، این برنامه می‌تواند به مسئله مهم تنوع فرهنگی-زبانی کمک کند. ولی همان‌گونه که فرهنگ‌ها و زبان‌های غالب، به‌ویژه زبان انگلیسی، می‌تواند تهدیدی برای این میراث مشترک بشری باشد، در مبادلات فرهنگی نیز باید از جریان یک‌سویه اطلاعات و هژمونی فرهنگ‌های مسلط اجتناب داشت. سازمان علمی- فرهنگی ملل متحد (یونسکو) که از بدو تأسیس به دنبال تسهیل مراودات فرهنگی بین کشورهای مختلف بود و با صدور بیانیه‌ها و تنظیم تفاهم‌نامه‌ها، از جمله موافقت‌نامه فلورانس (۱۹۵۰)، در این راه می‌کوشید، با درک شرایط نگران‌کننده و تهدیدهای جدی مقوله تنوع فرهنگی بر آن شد تا در سال ۲۰۰۱ و در قالب بیست‌بند، بیانیه جهانی خود درباره تنوع فرهنگی را تنظیم و منتشر سازد (یونسکو، ۱۳۸۴، ۲۰۰۵، ۶-۸).

پیشینه پژوهش

در بررسی منابع داخلی، پژوهشی که به موضوع اصلی پژوهش حاضر (تبادل منابع در راستای ارتباطات و دیپلماسی فرهنگی) پرداخته باشد، یافت نشد. ولی در ارتباط با بحث کلی مبادله و اهدای منابع، دو پژوهش زیر قابل ذکر است:

محقق (۱۳۷۴) با بررسی فرایند مبادله بین یازده کتابخانه مرکزی دانشگاهی و ۴۹ کتابخانه دانشکده‌ای در شهر تهران در دهه هفتاد شمسی، راهکارهایی برای بهبود کیفیت کار ارائه داده است.

مؤمنی ملک‌شاه (۱۳۹۴) به روند مبادله و اهدا در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در یک بازه هفت‌ساله (بین سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۳) پرداخته که عمدتاً مربوط به مبادلات بین کتابخانه‌ها و مراکز داخلی است.

در بین پژوهش‌های خارج از ایران، مرتبط‌ترین مورد یافت شده، پژوهش ماک (۲۰۰۱) است که در آن با بهره‌گیری از ابزار تاریخ شفاهی و همچنین پژوهش‌های آرشیوی در فرانسه و ایالات متحده، ضمن ارائه تبیینی از ویژگی‌های روابط فرهنگی آمریکا با کشورهای فرانسوی‌زبان، به ارزیابی نقش کتاب و کتابخانه در تبادل فرهنگی بین این دو پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد در طول دوران جنگ سرد؛ بریتانیا، فرانسه و ایالات متحده از استراتژی‌های مشابهی در تلاش‌های فرهنگی خود در قلمروی آفریقای فرانسوی‌زبان استفاده

کردند. هر سه کشور از آموزش زبان حمایت کرده و مراکز فرهنگی با کتابخانه‌هایی راه انداختند که میراث ملی آن‌ها را منعکس می‌ساخت؛ اما اولویتی که هر کشور به این فعالیت‌ها می‌داد، نتیجه، ایدئولوژی‌های زیربنایی بود که پایه دیپلماسی فرهنگی آن‌ها را در آینده بنیان نهاد.

روش پژوهش

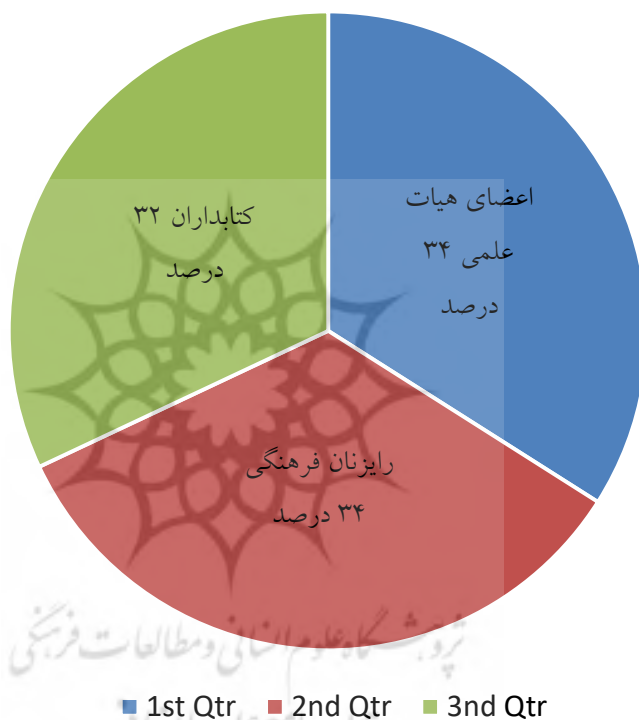
جامعه پژوهش مشارکت‌کنندگان از بین سه گروه مطلع شامل اعضای هیئت‌علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و کتابداران شاغل در واحدهای اهدا و مبادله انتخاب شدند. داده‌ها نیز با ابزار پرسشنامه گردآوری و به روش پیمایشی مورد تحلیل قرار گرفت.

ابزار پژوهش حاضر، پرسشنامه‌ای بود دربرگیرنده ده پرسش که برای سه گروه بیست نفری از صاحب‌نظران ارسال شد. جامعه پژوهش عبارت بودند از:

- اعضای هیئت‌علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران: انتخاب این گروه به سبب آشنایی ایشان با مأموریت‌ها و اهداف سازمان اسناد و کتابخانه ملی بود که بر این اساس می‌توانستند نسبت به اولویت‌ها و ضرورت‌های منابع ارسالی اظهارنظر کنند. این بیست نفر از بین اعضای هیئت‌علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در دو رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی و تاریخ انتخاب شدند که هفده نفر مشارکت داشتند.
- رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (فعلی و قبلی): افراد این گروه به سبب آن‌که همگی طی چند سال اقامت در کشورهای اروپایی، با شرایط فرهنگی و ضرورت‌های موجود در کشورهای مختلف آشنا بوده و عموماً از تجربه ارسال و اهدای کالاهای فرهنگی در این نواحی بهره می‌بردند، در این پژوهش جزو پرسش‌شوندگان قرار گرفتند. از افراد این گروه که در قید حیات بودند، ایمیل بیست نفر به دست آمد که پس از مکاتبه، هفده نفر پرسشنامه را تکمیل کردند.
- کتابداران شاغل در واحدهای اهدا و مبادله: این گروه به سبب کار در بخش اهدا و مبادله سازمان اسناد و کتابخانه ملی، از تجربیات و دانسته‌های ارزشمندی در خصوص منابع مبادله و اهدا شده در سال‌های اخیر و همچنین نوع منابع موردنیاز کتابخانه‌ها و

مراکز اروپایی برخوردار بودند. از بین کارکنان حال حاضر سازمان اسناد و کتابخانه ملی برای بیست نفر، شامل افراد شاغل در بخش مبادله و اهدا و افرادی که قبلاً در این بخش مشغول کار بوده‌اند، پرسشنامه ارسال شد که شانزده نفر به سؤالات پرسشنامه پاسخ دادند.

در نهایت پنجاه پرسشنامه تکمیل شده بازگردانده شد که توزیع آن در نمودار زیر مشخص شده است:

نمودار ۱- توزیع فراوانی جامعه پژوهش

یافته‌ها

بخش اصلی پرسش‌ها ناظر به نوع و موضوع منابع ارسالی بود که در ادامه نتایج آن ارائه می‌شود:

پرسش اول پژوهش: کدام گروه از منابع باید در اولویت نخست ارسال قرار گیرد؟

جدول ۱- توزیع فراوانی منابع در اولویت ارسال

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
۱۸	۱۸	۹	کتاب‌های مصور
۳۲	۱۴	۷	رویکرد معرفی ایران معاصر
۴۸	۱۶	۸	منابع ادبی ایران
۷۶	۲۸	۱۴	منابع تاریخی ایران
۱۰۰	۲۴	۱۲	منابع مرجع
	۱۰۰	۵۰	جمع کل

۱۸ درصد پاسخگویان گزینه کتاب‌های مصور، ۱۴ درصد پاسخگویان گزینه رویکرد معرفی ایران معاصر، ۱۶ درصد پاسخگویان گزینه منابع ادبی ایران، ۲۸ درصد پاسخگویان گزینه منابع تاریخی ایران و ۲۴ درصد پاسخگویان گزینه منابع مرجع را بیان کرده‌اند.

پرسش دوم پژوهش: در بین منابع تاریخی، کدام گروه در اولویت است؟

جدول ۲- توزیع فراوانی منابع تاریخی دارای اولویت

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
۲	۲	۱	تاریخ تشیع
۸	۶	۳	تاریخ اسلام
۵۲	۴۴	۲۲	تاریخ ایران قدیم
۱۰۰	۴۸	۲۴	تاریخ ایران معاصر
	۱۰۰	۵۰	جمع کل

در جدول ۲ وضعیت اولویت منابع تاریخی به تفکیک نشان داده شده که بر این اساس ۲ درصد پاسخگویان گزینه تاریخ تشیع، ۶ درصد پاسخگویان گزینه تاریخ اسلام، ۴۴ درصد پاسخگویان گزینه تاریخ ایران قدیم و ۴۸ درصد پاسخگویان گزینه تاریخ ایران معاصر را بیان کرده‌اند.

پرسش سوم پژوهش: در بین منابع ادبی، کدام گروه در اولویت است؟

جدول ۳ - توزیع فراوانی منابع ادبی در اولویت

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
۲۰	۲۰	۱۰	آموزش زبان فارسی
۵۶	۳۶	۱۸	ادبیات فارسی کلاسیک
۱۰۰	۴۴	۲۲	ادبیات فارسی معاصر
	۱۰۰	۵۰	جمع کل

در پرسش هفتم پرسشنامه با توجه به اهمیت منابع ادبی از پرسش‌شوندگان سؤال شده که کدام دسته از آثار ادبی را در اولویت ارسال می‌دانند. ۲۰ درصد پاسخگویان گزینه آموزش زبان فارسی، ۳۶ درصد پاسخگویان گزینه ادبیات فارسی کلاسیک و ۴۴ درصد پاسخگویان گزینه ادبیات فارسی معاصر را برگزیده‌اند.

پرسش چهارم پژوهش: در بین منابع با رویکرد معرفی ایران معاصر، کدام گروه در اولویت است؟

جدول ۴ - توزیع فراوانی منابع با رویکرد معرفی ایران معاصر

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
۳۲	۳۲	۱۶	معرفی جذابیت‌ها
۷۴	۴۲	۲۱	معرفی سیر تحولات
۱۰۰	۲۶	۱۳	معرفی پیشرفت‌های علمی
	۱۰۰	۵۰	جمع کل

در انتخاب اولویت‌های اصلی برای معرفی ایران معاصر، ۳۲ درصد پاسخگویان گزینه معرفی جذابیت‌ها، ۴۲ درصد پاسخگویان گزینه معرفی سیر تحولات و ۲۶ درصد پاسخگویان گزینه معرفی پیشرفت‌های علمی را برگزیده‌اند.

پرسش پنجم پژوهش: جامعه پژوهش، با ارسال آثار منتشرشده در ایران که موضوع آن به نوعی با کشور مقصد مرتبط است تا چه حد موافق هستند؟

در جدول زیر وضعیت توافق با ارسال آثار منتشرشده در ایران که موضوع آن به نوعی با کشور مقصد مرتبط است به تفکیک نشان داده شده است. ۶ درصد پاسخگویان گزینه کم، ۲۸ درصد پاسخگویان گزینه متوسط و ۶۶ درصد پاسخگویان گزینه زیاد را بیان کرده‌اند.

جدول ۵- توزیع فراوانی آثار مرتبط با کشور مقصد

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	
۶	۶	۳	کم
۳۴	۲۸	۱۴	متوسط
۱۰۰	۶۶	۳۳	زیاد
	۱۰۰	۵۰	جمع کل

نتیجه گیری

اولویت‌ها: مسئله اصلی پژوهش حاضر عبارت بود از اولویت‌بندی منابع اطلاعاتی که برای ارسال به کتابخانه‌ها و مراکز ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در کشورهای اروپایی انتخاب می‌شود. مطابق مباحث مطروحه و مقدمات ذکرشده که دال بر اهمیت و لزوم حضور منابع معتبر و مناسب در کتابخانه‌ها و مراکز ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در قاره اروپا بود و در پرسش نخست پرسشنامه نیز مورد تأکید ۸۸ درصد از پرسش‌شوندگان قرار گرفت، سؤالاتی درباره ویژگی‌های مجموعه منابع ارسالی تهیه و تدوین گردید. تحلیل پاسخ‌های ارائه‌شده نشان می‌دهد که از نگاه پرسش‌شوندگان:

۱. در بین انواع کتابخانه‌ها، کتابخانه‌های ملی به‌عنوان مقصد اول منابع ارسالی برگزیده شده‌اند. با توجه به وجود یک کتابخانه ملی در هر کشور (که ممکن است با عناوین دیگری نیز خوانده شود)، کار مبادله راحت‌تر صورت خواهد گرفت و درواقع شناخت طرف مقابل (مقصد) کار دشواری نخواهد بود. علاوه بر روش‌های مرسوم در تبادل منابع، می‌توان از ظرفیت‌هایی چون

نشست‌های رؤسای کتابخانه‌های ملی جهان^۱ که هر سال در حاشیه اجلاس ایفلا برگزار می‌شود، بهره برد.

۲. پاسخ‌دهندگان عموماً تفکیکی بین مناطق مختلف اروپا قائل نبودند و کشورهای گوناگون این قاره را در یک سطح از اولویت ارسال منابع می‌دانستند.

۳. در گزینش نوع و شکل آثار ارسالی، دو گزینه تاریخی ایران و کتاب‌های مصور حاوی تصاویری از کشور ایران، در اولویت اول و دوم بودند. در بین منابع تاریخی نیز بیشترین تأکید بر منابع مرتبط با تاریخ ایران معاصر و تاریخ ایران قدیم بوده است.

۴. در حوزه زبان و ادب فارسی، بالاترین گزینه انتخاب‌شده مربوط به آثار ادبیات معاصر ایران است و با فاصله کمی از آن، متون کلاسیک ادبیات فارسی قرار دارد. در ردیف بعد نیز متون آموزش زبان فارسی ذکر شده است.

۵. در بین منابع تاریخی نیز بیشترین تأکید بر منابع مرتبط با سیر تحولات تاریخ معاصر ایران بوده است و پس از آن جذابیت‌ها و دیدنی‌های سرزمین ایران.

نکته قابل توجه آن است که از دید اکثر پرسش‌شوندگان، در هر سه موضوع ذکر شده، موضوع ایران معاصر در اولویت نخست واقع شده است. این بدان مفهوم است که افراد پاسخ‌دهنده یک یا هر دو پیش فرض زیر را در ذهن داشته‌اند: نخست آن‌که خواننده اروپایی به شناخت بیشتر و دقیق‌تر از تاریخ و تحولات ایران امروز و ادبیات فارسی معاصر و به‌طور کل، وضعیت فعلی ایران نیازمند یا علاقه‌مند است و دیگر این‌که وضعیت فعلی و جایگاه کشور را برای ارائه به مخاطب اروپایی مناسب می‌دانند.

اهمیت زبان و ادب فارسی: اهمیت زبان و ادبیات در فرهنگ‌های مختلف امری آشکار و بدیهی است. به نظر می‌رسد برای شناخت هر قوم و سرزمینی، ادبیات از جایگاهی منحصر به فرد برخوردار باشد و به همین دلیل توصیه می‌شود از بین موضوعات گوناگون، حوزه ادبیات و متون ادبی هر کشور و زبان برای ارسال به سایر کشورها در اولویت قرار گیرد. این واقعیت را به دلایل مختلف می‌توان مشاهده کرد: جذابیت ادبیات در فرهنگ‌های مختلف،

1. CDNL: Conference of Directors of National Libraries.

منحصربه‌فرد بودن متون ادبی در هر زبان و فرهنگی (به‌رغم پاره‌ای از مشابهت‌ها در انواع ادبیات حماسی یا غنائی و نظایر آن)، اشتیاق خوانندگان و مراجعان کتابخانه‌ها به آشنایی با متون ادبی زبان‌های گوناگون^۱ (معمولاً در کتابخانه‌های عمومی سراسر جهان، آثار ادبی در ردیف پرخواننده‌ترین آثار قرار دارد)، کهنه و مشمول مرور زمان نشدن متون ادبی خصوصاً متون کلاسیک، عدم حساسیت‌های رایج سیاسی و اعتقادی نسبت به متون ادبی (به‌ویژه متون کلاسیک). در کنار تمام ویژگی‌های فوق، میراث شکوهمند و گذشته پرافتخار ادبیات کلاسیک فارسی، عاملی مهم در توجه بیشتر به این مقوله است.

ایرانیان مهاجر: وجود اقلیتی از ایرانیان در بسیاری از کشورهای اروپایی سبب می‌شود تا در ارسال مجموعه منابع به کشورهای مقصد با دقت بیشتری تصمیم‌گیری به عمل آید. بدیهی است در کشورهایی که به‌نوعی در قلمروی فرهنگی زبان فارسی بوده‌اند، مانند آسیای میانه، هند، ترکیه و پاکستان، شرایط متفاوتی با دیگر نقاط وجود دارد. ولی در مورد کشورهای قاره اروپا که موضوع بحث ماست، با مناطق گوناگونی مواجه هستیم که جمعیت قابل‌توجهی از ایرانیان مهاجر و غیر مهاجر در آن زندگی می‌کنند و قاعدتاً در ارسال منابع می‌توان به این گروه هم توجه کرد. لزوم ارتباط با این گروه‌ها و تلاش در جهت پیوستگی فرهنگی ایشان، خصوصاً نسل‌های دوم به بعد که بعضاً قادر به خواندن و نوشتن به زبان فارسی نیستند، می‌تواند از جمله برنامه‌های موردنظر باشد. طبیعی است که وجود منابع اطلاعاتی که با ارتقای آگاهی بخشی در موضوعاتی چون هویت فرهنگی، میراث فرهنگی و گذشته ادبی که منجر به افزایش سرمایه فرهنگی ایشان شود، بسیار حائز اهمیت است.

بر اساس آمار موجود، ایرانیان مقیم خارج در بیست سال نخست پس از انقلاب، بیش از ۱۱۰۰ عنوان نشریه منتشر کردند، گرچه به دلیل برخی مشکلات، عمر برخی از این نشریات چندان طولانی نبوده است، ولی گرایش ایرانیان به انتشار مطالب علمی و فرهنگی، حکایت از روح فرهنگی حاکم بر جمعیت ایرانی خارج از کشور دارد. به‌عنوان مثال، تعداد نشریات

۱. در این زمینه نگاه کنید به: غلامرضا امیرخانی. دسترسی به کتاب‌های ادبی در کتابخانه‌های عمومی. فصلنامه کتاب، ۴۷، ۱۱۵ - ۱۲۲.

منتشرشده توسط ایرانیان مهاجر در کشورهای اروپایی و آمریکایی، در مقایسه با کشوری مثل ژاپن، که عمدتاً پذیرای نیروی کار غیر تحصیل کرده از ایران بوده، به مراتب بیشتر بوده است. نکته جالب دیگر این‌که در اکثر کشورها محتوای فرهنگی نشریات ایرانیان بیش از محتوای سیاسی آن‌هاست. در مجموع، حدود ۴۳ درصد نشریات منتشرشده توسط ایرانیان دارای گرایش سیاسی بوده و ۵۶ درصد گرایش فرهنگی داشته‌اند (قاسمی سیانی، ۱۳۸۳؛ صالحی امیری و سپهرنیا، ۱۳۹۴).

در این زمینه توجه به جایگاه زبان فارسی و نحوه آموزش آن در کشور هدف، در کنار سیاست‌ها و حساسیت‌های دولت‌های مرتبط باید مورد توجه قرار گیرد. از جمله کشورهای اروپایی باید از آلمان نام برد که به دلیل حضور اقلیت قابل توجه و تأثیرگذار ایرانی، توجه خاصی را به آموزش زبان فارسی داشته است. از جمله می‌توان به مصوبه مجلس فدرال آلمان در سال ۲۰۱۶ اشاره کرد که طی آن «آموزش زبان فارسی در برنامه درسی مدارس تمام شانزده ایالت این کشور، در کنار زبان‌های فرانسه و انگلیسی، به رسمیت شناخته شد و دانش آموزان می‌توانند به‌عنوان زبان دوم یا سوم آن را انتخاب کنند» (براریان، ۱۴۰۰، ۱۰۲).

در پاسخ به پرسش دیگر پژوهش حاضر، جنبه‌هایی از اهمیت و ویژگی‌های تبادل منابع بین کتابخانه‌ها در راستای اهداف فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مطرح شد. مجموع مباحث مطروحه در این زمینه نشان داد که اعمال دیپلماسی فرهنگی کارآمد و تأمین اهداف و آمال آن، مستلزم استفاده بهینه از بازار و سازوکارهای مناسب و مؤثر است. طبیعی است به‌کارگیری ابزار نامناسب و ناسازگار با اهداف و مقاصد دیپلماسی فرهنگی، نتیجه‌بخش نبوده و چه‌بسا نتیجه معکوس داشته باشد و در واقع به‌جای اشاعه و ترویج فرهنگی ایرانی - اسلامی، آن را محدود و مخدوش سازد؛ بنابراین انتخاب ابزار و روش‌های مناسب در عرضه محصولات فرهنگی، نظیر کتاب و منابع اطلاعاتی، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار بوده و نیازمند دقت فراوان و لزوم توجه و بهره‌گیری از تجربیات پیشینیان است. رعایت مسائل بالا در کنار عوامل مؤثر فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و علمی، می‌تواند موجب گرایش و علاقه پژوهشگران اروپایی به مطالعه و شناخت ایران باشد. در اکثر موارد این گروه از افراد با شناخت عمیق نسبت به جاذبه‌های معنوی و ظاهری ایران به دوستان واقعی کشور ما مبدل شده‌اند.

منابع

- آرنت، هانا (۱۹۵۱). عناصر و خاستگاه‌های حاکمیت توتالیتر: ج ۲: امپریالیسم. ترجمه مهدی تدینی (۱۳۹۹). تهران: نشر ثالث.
- براریان، محمد (۱۴۰۰). دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در روابط با جمهوری فدرال آلمان. تهران: آپریس.
- جانسون، پگی (۲۰۰۱). مبانی مجموعه‌سازی و مدیریت مجموعه. ترجمه محسن شمس اژه‌ای و منصور کوهی رستمی (۱۳۸۹). تهران: نشر چاپار.
- صالحی امیری، سیدرضا و سپهرنیا، رزیتا (۱۳۹۴). الگوی ارتقای سرمایه فرهنگی در ایران. تهران: ققنوس.
- قاسمی سیانی، علی اصغر (۱۳۸۳). تعاملات فرهنگی ایرانیان مهاجر با جوامع: بررسی موردی ایرانیان مقیم آلمان. فصلنامه مطالعات ملی، ۵(۲): ۱-۲۷.
- گواهی، عبدالرحیم (۱۳۹۹). نقد دیپلماسی فرهنگی ایران در نظر و عمل. تهران: رامند.
- محرابی، معین‌الدین (۱۳۷۴). معرفی کتاب: کتابهای فارسی منتشره در خارج از کشور. کلن: نشر رویش.
- محقق، نیلوفر (۱۳۷۶). مبادله اطلاعات و منابع میان کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران. فصلنامه کتاب، ۸(۱ و ۲): ۹۳-۱۰۱.
- مؤمنی ملک‌شاه، ام لیلیا (۱۳۹۴). روند مبادله و اهدا در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۳ و ارائه راهکار مناسب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- یونسکو (۱۳۸۴). تنوع فرهنگی و زبانی در جامعه اطلاعاتی. ترجمه غلامرضا امیرخانی. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

References

- American Book Center for War Devastated Libraries. (1953). *The American Book Center for War Devastated Libraries, inc., 1944-1948: Sponsored by the Council of National Library Association*. [A report]. New York.
- Arendt, H. (1951). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*. Translated by Mahdi Tadayyoni (2020). Tehran: Sales Publication. [In Persian]
- Bararian, M. (2021). *Iran's cultural diplomacy with the Federal Republic of Germany*. Tehran: Apris. [In Persian]
- DePew, J. (1973). Gifts and exchange. In *Encyclopedia of Library and Information science*. Vol. 10. New York: Marcel Dekker, pp. 10 –

18.

- Einhorn, N. R. (1972). Exchange of publications. In *Encyclopedia of Library and Information science*. New York: Marcel Dekker, pp. 222 – 999. Vol 8
- Ghasemi Siani, A. A. (2004). Cultural interactions of Iranian immigrants with communities: a case study of Iranians living in Germany. *National Studies Quarterly*, 5(2): 1-27. [In Persian]
- Govahi, A. (2020). *Criticism of Iran's cultural diplomacy in opinion and practice*. Tehran: Ramand. [In Persian]
- Hall, B. J. (2002). *Among cultures: The challenge of communication*. San Diego: Harcourt College.
- Holder, S. (2013). *Library collection development for professional programs: trends and best practices*. Hershey PA: McGill University.
- Johnson, P. (2001). *Fundamentals of collection development and management*. Translated by Mohesn Shams Ejee & Mansur Koochi Rostami (2010). Tehran: Chapar. [In Persian]
- Maack, M. N. (2001). Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War. *Libraries & Culture*, 36 (1): 58 – 86.
- Martin, J., & Nakayama, Th. (2002). *Readings in intercultural communication: experiences and contexts*. Boston: McGraw-Hil .
- Mehrabi, M. (1995). *Book reviews: Persian books published abroad*. Cologne: Rooyesh Publication. [In Persian]
- Miller, E. (1987). International library exchanges. *Library Acquisitions: Practice & Theory*, 11 (1): 85-89.
- Mohaghegh, N. (1997). Exchange of information and resources among university libraries in Tehran. *Faslname-ye Ketab*, 8(1, 2): 93-101. [In Persian]
- Momeni Malekshah, O. (2015). *The process of exchange and donation in the National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran from 2006 to 2014 and providing a suitable solution*. Master's thesis, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, North Branch, Tehran [In Persian]
- Parry-Giles, S. J. (1994). The Eisenhower Administration's Conceptualization of the USIA: The Development of Overt and Covert Propaganda Strategies. *Presidential Studies Quarterly*, 24(2): 263–276. <http://www.jstor.org/stable/27551240>.
- Reynolds, S., & Valentine, D. (2004). *Guide to cross-cultural communication*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Salehi Amiri, S. R., & Sepehrnia, R. (2015). *The model of promoting cultural capital in Iran*. Tehran: Qoqnoos. [In Persian]

- UNESCO (2005). *Cultural and linguistic diversity in the information society*. Translated by Gholamreza Amirkhani (2005). Tehran: National Library and Archives of Iran. [In Persian]
- Waller, M. (2009). Cultural Diplomacy, Political Influence, and Integrated Strategy, in *Strategic Influence: Public Diplomacy, Counterpropaganda, and Political Warfare*. Washington, DC: Institute of World Politics Press.

